

Права інтелектуальної власності та міжнародна торгівля: наслідки для країн, що розвиваються

РОМАН МОСКАЛИК*

АНОТАЦІЯ. Метою статті є виявити економічні ефекти захисту прав інтелектуальної власності (ПІВ) на технологічне зростання країн, що розвиваються, в контексті їх інтеграції до багатосторонньої торговельної системи. У статті узагальнено теоретичні розробки у сфері захисту ПІВ для відкритої та закритої економік, виявлено вплив посилення захисту ПІВ на економічне зростання та поширення технологій у світі, проаналізовано багатостороннє регулювання СОТ у сфері торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, оцінено ефекти запровадження цієї системи для країн, що розвиваються. У статті визначено перспективи розвитку багатосторонньої системи захисту ПІВ, яка б забезпечувала баланс переваг між країнами з різним рівнем розвитку, а також окреслено інструментарій внутрішньої політики у сфері ПІВ, яка б відповідала інтересам технологічного зростання країн, що розвиваються. Цей досвід стане в пригоді для вироблення збалансованої політики захисту ПІВ, пов'язаної з торговельною та іншими видами політики України, задля активізації технологічного розвитку в контексті інтеграції нашої країни до світової торговельної системи.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Інтелектуальна власність, міжнародна торгівля, країни, що розвиваються, права інтелектуальної власності, відкритість торгівлі, трансфер технологій, торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, Світова організація торгівлі, інвестиції, науково-дослідні розробки.

Вступ

Важливою особливістю сучасного розвитку світової економіки є зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами, які містять інноваційну компоненту та захищаються правами інтелектуальної власності (ПІВ). Як відзначає К. Е. Маскус, значення ПІВ у міжнародних економічних відносинах дедалі більше і більше зростає¹. Причина цього явища у тому, що виробництво товарів і послуг в умовах

* *Москалик Роман Ярославович* — кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Львівського національного університету ім. Івана Франка. Пройшов навчання за Сертифікованою програмою з торговельної політики та комерційної дипломатії, 2001, Оттава, Канада. Викладач Українського вільного університету, 2003, Мюнхен, ФРН. Науковий співробітник Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові. Основні напрями наукових досліджень — міжнародна торгівля, економічне зростання, технологічні трансфери.

¹ *Moschini G.*, «Intellectual Property Rights and the World Trade Organization: Retrospect and Prospects», Working Paper no. 334, Iowa State University (May 2003), p. 2.

посилення конкуренції вимагає значних інвестицій у науково-дослідну діяльність. Відповідно, виникає потреба захисту продуктів цієї діяльності від копіювання чи імітування, щоб повернути витрати й отримати прибуток. Так система захисту ППВ може збільшувати стимули до інноваційної діяльності всередині країни та міжнародних трансферів технологій. Водночас посилення захисту ППВ унаслідок монополізації ринку інноваційних продуктів може мати низку негативних наслідків для технологічного розвитку країн—споживачів цих продуктів, як правило, країн, що розвиваються².

В умовах розширення торгівлі товарами та послугами через кордони існування національного захисту ППВ не є достатнім. У зв'язку з цим у рамках Світової організації торгівлі (СОТ) функціонують багатосторонні правила щодо торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРПС), які покликані сприяти міжнародній торгівлі, ефективній та належній охороні інтелектуальної власності, а також гарантувати, щоб забезпечення ППВ не стало бар'єром для законної торгівлі³. Проте наслідки ТРПС для країн, що розвиваються, залишаються дискусійним питанням в економічній літературі. Зростає критика, що система ТРПС була створена під тиском економічно сильніших торговельних партнерів, і гармонізація захисту ППВ слугує інтересам розвинутих країн, часто за рахунок країн, що розвиваються⁴.

Зважаючи на важливість питання активізації технологічного розвитку та інтеграції України до системи СОТ, метою цієї статті є узагальнення теоретичних розробок у сфері захисту ППВ для відкритої та закритої економік, виявити результати посилення захисту ППВ на економічне зростання та поширення технологій у країнах з різним рівнем розвитку, проаналізувати багатосторонню систему регулювання СОТ у сфері ТРПС, оцінити ефекти запровадження цієї системи для країн, що розвиваються. Важливим завданням у статті є показ перспектив розвитку багатостороннього захисту ППВ, який би забезпечував баланс переваг між країнами-членами з різним рівнем розвитку, а також окреслити інструментарій внутрішньої політики, яка б відповідала інтересам технологічного зростання країн, що розвиваються. Цей досвід стане в пригоді для вироблення збалансованої політики у сфері ППВ, пов'язаної з торговельною та іншими видами політики України в контексті інтеграції нашої країни до світової торговельної системи.

² Falvey R., N. Foster and O. Memedovic, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence», Working Paper, UNIDO (Vienna: 2006), pp. 2, 9, 27.

³ Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності / Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. — К.: Вимір, Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. — С. 337.

⁴ Grossman G. M. and E. L. C. Lai, «International Protection of Intellectual Property», *The American Economic Review* 94:5 (2004), pp. 1652-1653; Nanda N., «WTO and Development: It's All About a Mercantilist Game», 2004, pp. 4-5. — <<http://www.gdnet.org>>

Обґрунтування наслідків захисту ПІВ у відкритій та закритій економіках

Ключовою особливістю продуктів науково-дослідних розробок є те, що вони мають велику економічну цінність, їх створення вимагає значних витрат, а самих їх легко скопіювати чи розмножити. Теоретичні розробки у сфері інтелектуальної власності доводять важливість захисту ПІВ, унаслідок чого країна здобуває більше стимулів для інноваційної діяльності й може отримати переваги від виробництва більшої кількості та кращих продуктів. Захист ПІВ є важливим інструментом для розробки нових технологій, бо дає змогу винахіднику компенсувати витрати на науково-дослідні роботи та отримувати монополні прибутки протягом певного часу⁵. Зокрема, С. Канвар і Р. Евенсон довели, що жорсткіший захист ПІВ має позитивний та значний вплив на частку інвестицій у науково-дослідну діяльність у ВВП⁶. Водночас Д. Ко та Е. Гелпман показали, що витрати на науково-дослідну сферу позитивно впливають на зростання сукупної продуктивності факторів (СПФ)⁷ і виробництва⁸. Як зазначають Г. Гроссман і Е. Гелпман, «відкритість торгівлі забезпечує доступ до імпортованих входів, які втілені у нові технології, збільшує обсяг ринку для внутрішніх виробників, що підвищує віддачу від інновацій і посилює спеціалізацію країни в наукомісткому виробництві».⁹ Водночас вони стверджують, що інтервенції у торгівлю могли б підтримати довгострокове зростання, якщо протекціоністська політика заохочує інвестиції в наукомісткі сектори¹⁰. Д. Ко, Е. Гелпман і Т. Байомі емпірично довели, що країна може підвищити свою СПФ завдяки імпорту з країн, які мають великий «запас знань» як результат їх кумулятивної науково-дослідної діяльності¹¹. М. Конноллі виявив позитивний зв'язок між високотехнологічним імпортом з розвинутих країн у відношенні до ВВП, внутрішніми інноваціями й імітацією технологій¹². Г. Яніккая підтвердив, що країни, які більше торгують з інноваційними

⁵ Див. огляд літератури щодо ефектів ПІВ на стимулювання інновацій: Falvey et al, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», pp. 17—22; Moschini, «Intellectual Property Rights and the World Trade Organization», pp. 14—25.

⁶ Kanwar S. and R. E. Evenson, «Does Intellectual Property Protection Spur Technological Change?», Oxford Economic Papers, 55 (2003): pp. 235—264.

⁷ З англ.: total factor productivity (TFP).

⁸ Coe D. T. and E. Helpman, «International R&D Spillovers», *European Economic Review*, 39 (1995): pp. 859—887.

⁹ Harrison A., «Openness and Growth: A Time-Series, Cross-Country Analysis for Developing Countries», *Journal of Development Economics* 48 (1996), p. 419.

¹⁰ Harrison, «Openness and Growth», p. 420.

¹¹ Coe D. T., E. Helpman and T. Bayoumi, «R&D Spillovers and Global Growth», *Journal of International Economics* 47:2 (1999): pp. 399—428.

¹² Connolly M., «Dynamic Interaction: A North-South Story of Technological Diffusion», Working Paper no. 99-08, Duke University, Economics Department (1999), p. 21.

країнами, ймовірно зростатимуть швидше¹³. К. Маскус і М. Пенубарті зазначають, що сильніший захист ПІВ сприяє імпорту з країн ОЕСР, причому вплив є сильнішим у країнах з більшим ринком¹⁴. С. Фінк і С. Прімо Брага стверджують, що сильніший захист ПІВ сприяє загальній торгівлі, але має незнаний вплив на торгівлю високотехнологічними продуктами¹⁵. Д. Гулд і В. Грубен, використовуючи індекс ПІВ, розроблений Раппом і Розеком¹⁶, довели, що захист ПІВ позитивно впливає на зростання ВВП, причому цей вплив є дещо сильнішим у країнах з більшою відкритістю торгівлі¹⁷.

Загалом порушення ПІВ може призвести до появи низки деформуючих економічних ефектів, серед яких:

— зменшення стимулів для розробки нових технологій, запровадження інновацій у виробництво, створення нових товарів і послуг чи збільшення їх асортименту;

— спотворення конкуренції, оскільки інноватори, зазнавши значних витрат на науково-дослідні розробки, нездатні конкурувати з виробниками контрафактної продукції, які не витратили жодних ресурсів, а отримують матеріальну чи будь-яку іншу вигоду;

— зменшення стимулів для підвищення якості продуктів, оскільки немає сенсу підтримувати імідж виробника, який запроваджує інновації, бо контрафактна продукція низької якості руйнує його;

— погіршення умов торгівлі технологічними продуктами країн-інноваторів унаслідок підробки їх на зовнішніх ринках, що зменшує прибутки компаній країни, де такі товари законно виробляються та експортуються;

— деформування товаропотоків між країнами-інноваторами та країнами—споживачами технологічних товарів.

Водночас економісти вважають, що в країні, закритій для міжнародної торгівлі, посилення захисту ПІВ стає на заваді максимізації її добробуту, оскільки зменшується конкуренція на ринку технологій, внаслідок чого зростають ціни та обмежується доступ до багатьох інноваційних продуктів. У країні з відкритою економікою втрати є менш очевидними, оскільки вільна торгівля дає змогу отримувати вигоди від іноземних інновацій¹⁸. Проте навіть у відкритій економіці країни мають різні стиму-

¹³ Yanikkaya H., «Trade Openness and Economic Growth: a Cross-Country Empirical Investigation», *Journal of Development Economics* 72 (2003), pp. 61—62.

¹⁴ Maskus K. E. and M. Penubarti, «How Trade-Related Are Intellectual Property Rights?», *Journal of International Economics* 39 (1995): pp. 227—248.

¹⁵ Falvey et al., «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», p. 78.

¹⁶ Rapp R. T. and R. P. Rozek, «Benefits and Costs of Intellectual Property Protection in Developing Countries», *Journal of World Trade* 24 (1990): pp. 75—102.

¹⁷ Gould D. M. and W. C. Gruben, «The Role of Intellectual Property Rights in Economic Growth», *Journal of Development Economics* 48 (1996): pp. 323—350.

¹⁸ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004), pp. 1635—1636.

ли для ведення тієї чи тієї політики у сфері захисту ПІВ через відмінності цін на фактори інноваційної діяльності, розмірах ринків, потужностей для проведення досліджень. Коли захист ПІВ у країнах з високими доходами є тривалим, збільшення терміну захисту в менш розвинутих країнах відтерміновує період конкурентного ціноутворення у виробників з нижчими витратами¹⁹. Однак, на наш погляд, у багатьох випадках монополізація ринку певного інноваційного продукту внаслідок запровадження сильнішого захисту ПІВ не може бути абсолютною і тривалою, навіть якщо термін захисту продовжує діяти. Часто трапляються випадки дуплікації тих же винаходів в інших країнах, де не зареєстровано першу інновацію, або ж створюються аналогічні за властивостями чи взаємозамінні технології до вже створених і захищених патентом.

Незважаючи на те, що виключні привілеї, надані правами інтелектуальної власності, чітко поліпшують стимули потенційних інноваторів, очевидно, вони є не найкращим розв'язанням проблеми активізації інновацій. Створюючи монополії, ПІВ стають нестандартним джерелом спотворення економічної системи, що не сприяє досягненню ефективності ринку. За умови, що інновації є доступними, з метою досягнення ефективності вони мають використовуватися якомога ширше за ціною, яка дорівнює граничним виробничим витратам. Проте в реальній економіці навряд чи орієнтований на максимізацію прибутку монополіст це робитиме²⁰.

Як зазначає А. В. Деардофф, переваги від збільшення інновацій внаслідок посилення захисту ПІВ знижуються зі збільшенням кількості країн, які роблять свій режим у сфері інтелектуальної власності жорсткішим. Оскільки власники ПІВ установлюють монополійні ціни, які спотворюють вибір споживача, посилення захисту ПІВ може призвести до зменшення добробуту, зокрема в країні, що здійснює мало або зовсім не практикує науково-дослідних розробок²¹.

Коли технології передаються через торгівлю, тоді країни-імітатори здобувають перевагу у виробництві певного товару, якою раніше володіли країни-інноватори. Проте в умовах слабого захисту ПІВ у країнах, що розвиваються, експортери з розвинутих країн можуть «замаскувати» свої виробничі технології, і тим самим зменшити ризик імітування товарів²². Як зазначає Е. Гелпман, сильніший захист ПІВ у країнах-імітаторах зменшує можливість для імітацій і збільшує науково-дослідні розробки країн-інноваторів у короткостроковому періоді, оскільки такі розробки стають прибутковішими. У довгостроковому періоді інновації можуть зменшитися,

¹⁹ Grossman G. M. and E. L. C. Lai, «International Protection of Intellectual Property», NBER Working Paper no. 8704 (2002), p. 37. — <<http://www.nber.org/papers/w8704>>. (Рання версія Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004)).

²⁰ Moschini, «Intellectual Property Rights and the World Trade Organization», p. 15.

²¹ Deardoff A. V., «Welfare Effects of Global Patent Protection», *Economica* 59 (1992): pp. 33—51.

²² Taylor M. S., «TRIPs, Trade, and Technology Transfer», *Canadian Journal of Economics* 26 (1993): pp. 625—638.

тому що внаслідок посиленого (подовженого) захисту ПІВ інноватор-монополіст втрачає стимули для подальших удосконалень. Тож посилення захисту ПІВ у країнах-імітаторах може зменшити світове зростання²³.

Загалом надання тимчасової монополії, хоч і не є найкращим рішенням, усе ж має на меті відновити мотиви інноваційної діяльності, що, в свою чергу, повинно сприяти довгостроковому зростанню та поліпшенню якості продуктів. Економічна література свідчить, що запровадження системи захисту ПІВ у відкритій економіці приводить до динамічних вигід унаслідок поліпшення стимулів для інновацій і поширення технологій через міжнародну торгівлю високотехнологічними товарами та послугами. Захист ПІВ може підтримувати зростання в країнах, які відкриті для зовнішньої торгівлі та мають переваги в інноваційній технологічно-інтенсивній діяльності. Вплив посилення ПІВ на економіку закритих і неінноваційних країн є менш очевидним.

Наслідки посилення захисту ПІВ у країнах з різним рівнем розвитку

У чималій кількості емпіричних досліджень були спроби вирішити питання, чи країна з обмеженими потужностями для інновацій матиме вигоди від посилення захисту ПІВ, бо технології та інновації вельми нерівномірно розподілені між державами. Кілька провідних промислово розвинутих країн, а саме їхні транснаціональні корпорації (ТНК) контролюють левову частку технологічних інновацій та їх поширення у світі. Д. А. Сміт наголошує, що цей контроль є визначальною рисою нерівності в світі²⁴. Як зазначають Р. Фейлві, Н. Фостер та О. Мемедовіч, екстенсивний захист ПІВ імовірно призведе до неадекватного поширення нових знань, що, в свою чергу, може сповільнити зростання інновацій, оскільки розробка новинок пов'язується з доступом до наявних знань²⁵. А. В. Деардофф твердить, що для більшості країн, які розвиваються, імітації можуть слугувати джерелом технологічного розвитку. А посилення захисту ПІВ у цих країнах можна розглядати радше як перерозподіл прибутків од внутрішніх імітаційних фірм до іноземних іннова-

²³ *Helpman E.*, «Innovation, Imitation, and Intellectual Property Rights», *Econometrica* 61 (1993): pp. 1247—1280.

²⁴ *Smith D. A.*, «Technology and the Modern World-System: Some Reflections», *Science, Technology & Human Values* 18:2 (1993), p. 186.

²⁵ *Falvey et al.*, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», pp. 2—3.

торів з розвинених країн, аніж як стимулювання інноваційної діяльності всередині країни, що розвивається²⁶.

Проаналізуємо вплив запровадження захисту ПІВ на економічне зростання й поширення технологій у країнах залежно від рівня їхнього розвитку. Якщо ми розглянемо дві групи країн — розвинуті країни (інноватори) та країни, що розвиваються (імітатори), то очевидним є позитивний ефект від посилення захисту ПІВ у світі для першої групи. М. Томпсон і Ф. Рашінг, використовуючи індекс ПІВ Раппа та Розека, показали, що захист ПІВ позитивно впливає на СПФ у відносно розвинутіших країнах²⁷. В. Парк 1999 р. відзначив, що захист ПІВ має непря-
мий позитивний зв'язок зі зростанням через капітальні інвестиції та науково-дослідну діяльність у найрозвинутіших країнах²⁸. А наслідки для другої групи не є однозначними. Як зазначають Дж. Чін та Г. Гроссман, ефекти для країн, що розвиваються, залежать од каналу передачі технологій. Вони вважають, що посилення захисту ПІВ дасть позитивний ефект для цих країн лише тоді, коли науково-дослідна діяльність буде високопродуктивною та матиме своїм результатом значне зниження витрат, а також коли ці країни обіймуть значну частку світового ринку інноваційного продукту²⁹.

Важливо визначити, за допомогою яких каналів передачі країни, що розвиваються, можуть отримувати необхідні технології та економічно зростати. В емпіричних працях наводяться різні результати впливу посилення захисту ПІВ на різні канали поширення технологій, не лише через торгівлю товарами та послугами, а й через патентування, ліцензійні угоди, іноземні інвестиції та спільні підприємства.

Вплив посилення ПІВ на трансфер технологій не є однозначним і залежить від характеристик країни. З одного боку, сильніші ПІВ можуть обмежити поширення технологій у зв'язку з монополізацією ринку технологічних продуктів, що передбачає зниження їх виробництва та підвищення цін. З іншого боку, ПІВ можуть відігравати позитивну роль у поширенні знань, оскільки інформація, наявна у заявках на реєстрацію патентів, є доступною для потенційних інноваторів. Б. Ксу і Е. Чіанг доводять, що захист ПІВ позитивно впливає на реєстрацію патентів за кордоном, а патентування іноземців позитивно пов'язано зі зростанням СПФ у країнах із середнім і низьким рівнями доходів, але не в розвинутих країнах³⁰. Коли технологія передається через ліцензійні угоди, поси-

²⁶ *Deardoff*, «Welfare Effects of Global Patent Protection», pp. 33—51.

²⁷ *Thompson M. A. and F. W. Rushing*, «An Empirical Analysis of the Impact of Patent Protection on Economic Growth: An Extension», *Journal of Economic Development* 24 (1999), pp. 67—68.

²⁸ *Falvey et al.*, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», p. 12.

²⁹ *Moschini*, «Intellectual Property Rights and the World Trade Organization», p. 27.

³⁰ *Xu B. and E. P. Chiang*, «Trade, Patents and International Technology Diffusion», *Journal of International Trade and Economic Development* 14 (2005): pp. 115—135.

лення ПІВ у країнах, що розвиваються, сприяє інноваціям у розвинених країнах та практиці ліцензування в країнах, що розвиваються. Ліцензування дає переваги обом учасникам угоди — й інноватору (отримання прибутків у вигляді роялті), і ліцензіару (можливість використовувати інновацію та виробляти товари з нижчими витратами). Проте укладення ліцензійних угод вимагає додаткових витрат (переговори, передача технології, процедури захисту від імітування цієї технології тощо). Зменшуючи ризик імітації через посилення захисту ПІВ, можна зменшити витрати на ліцензування. Відтак стимулюється перетік технологій до Півдня, а на Півночі вивільняються ресурси для інновацій³¹. Г. Янг і К. Маскус доводять, що сильніший захист ПІВ позитивно впливає на практику передачі технологій через ліцензування³². Якщо ж прямі іноземні інвестиції (ПІІ) розглядаються як джерело технологічних трансфертів, посилення захисту ПІВ може стимулювати ПІІ, перенесення виробництва з розвинутих країн до країн, що розвиваються, та збільшення в них інновацій³³. Дж. Лі та Е. Мансфілд показали, що ПІІ у виробництво кінцевих товарів та науково-дослідні розробки є нижчими в країнах зі слабшим захистом ПІВ³⁴. Е. Мансфілд доводить, що сильний захист ПІВ впливає на рішення здійснити ПІІ лише в науково-дослідній сфері³⁵. Б. Смажинська доводить, що слабкий захист ПІВ перешкоджає здійсненню ПІІ, зокрема в секторах, де ПІВ є особливо важливі, тому фірми віддають перевагу торговельним стратегіям (наприклад, дистрибуції), а не виробничим³⁶. Л. Бранстетер та інші зазначають, що американські ТНК відповідають на посилення режиму захисту ПІВ за кордоном через збільшення трансферів технологій³⁷. Проте Н. Кумар визначив, що сила захисту ПІВ не має значного впливу на рівень витрат на науково-дослідні роботи за кордоном японських та американських ТНК³⁸.

³¹ В західній економічній літературі під поняттям «Південь» прийнято розуміти країни, що розвиваються; під поняттям «Північ» — розвинуті країни.

³² *Falvey et al.*, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», p. 32.

³³ *Glass A. and K. Sagi*, «Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment», *Journal of International Economics* 56 (2002): pp. 387—410.

³⁴ *Lee J. Y. and E. Mansfield*, «Intellectual Property Protection and U.S. Foreign Direct Investment», *The Review of Economics and Statistics* 78 (1996), pp. 181—186.

³⁵ *Mansfield E.*, «Intellectual Property Protection, Direct Investment and Technology Transfer: Germany, Japan and the United States», IFC Discussion Paper no. 27 (Washington, DC: The World Bank and International Finance Corporation, 1995).

³⁶ *Smarzynska B.*, «The Composition of Foreign Direct Investment and Protection of Intellectual Property Rights: Evidence from Transition Economies», *European Economic Review* 48 (2004): pp. 39—62.

³⁷ *Branstetter L. G., R. Fisman and C. F. Foley*, «Do Stronger Intellectual Property Rights Increase International Technology Transfer? Empirical Evidence from U.S. Firm-Level Panel Data», World Bank Policy Research Working Paper no. 3305 (Washington, DC: The World Bank, 2004).

³⁸ *Kumar N.*, «Determinants of Location of Overseas R&D Activity of Multinational Enterprises: The Case of US and Japanese Corporations», *Research Policy* 30 (2001): pp. 159—174.

Загалом можна визначити такі ефекти захисту ПІВ на канали трансферу технологій залежно від рівня розвитку країн³⁹:

1) міжнародна торгівля: вплив ПІВ на торговельні потоки залежить од розміру ринку й імітаційної здатності країни-імпортера; в країнах з імітаційними потужностями позитивний ефект ПІВ на торгівлю промисловими товарами (крім товарів, які важко зімітувати), а в країнах з малим ринком та слабкими імітаційними можливостями можливий негативний вплив; торгівля сприяє поширенню ефектів від передачі технологій і між розвинутими країнами, і від розвинутих країн до тих, що розвиваються;

2) науково-дослідна діяльність: сильніший захист ПІВ збільшує внутрішні витрати на науково-дослідні розробки; більші витрати на науково-дослідну діяльність сприяють трансферам технологій і зростанню;

3) патентування всередині країни: сильніший захист ПІВ збільшує кількість внутрішніх патентів у країнах, які мають інноваційні/імітаційні потужності, та знижує внутрішнє патентування в країнах з більшою відкритістю торгівлі; немає однозначних доказів впливу внутрішніх патентів на зростання;

4) патентування за кордоном: більший позитивний ефект захисту ПІВ на патентування за кордоном у країнах з більшою відкритістю торгівлі та в країнах з більшими інноваційними/імітаційними потужностями; існують докази, що збільшення патентування за кордоном сприяє передачі технологій до країн, що розвиваються, з сильнішим захистом ПІВ, вищим інноваційним/імітаційним потенціалом і відкритим ринком;

5) іноземні інвестиції: сильніший захист ПІВ може бути важливим для інвестицій деяких ТНК, а саме у науково-дослідні розробки та в галузі, де продукти легко зімітувати (хімічна, фармацевтична промисловість); у деяких дослідженнях доводиться, що ТНК більше схильні передавати технології до країн із сильнішими ПІВ; важко однозначно сказати, чи ПІВ забезпечують передачу технологій;

6) ліцензування: існує небагато доказів впливу захисту ПІВ на ліцензування, результати деяких емпіричних праць свідчать, що сильніший захист ПІВ сприяє ліцензійній діяльності, зокрема, в країнах з інноваційними/імітаційними потужностями;

7) внутрішнє зростання: посилення захисту ПІВ збільшує зростання в розвинутих країнах і країнах, що розвиваються, з незначними інноваційними/імітаційними потужностями; немає однозначних доказів для країн, що розвиваються, з суттєвими інноваційними/імітаційними потужностями.

---

³⁹ *Falvey et al*, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», p. 18.

Загалом, підсумовуючи результати проаналізованих емпіричних праць, можна твердити, що посилення захисту ПІВ може сприяти трансферам технологій через низку каналів, проте цей вплив залежить од специфічних факторів, пов'язаних з наявністю в країні імітаційної чи інноваційної бази. Тож, на нашу думку, важливо проводити аналіз результатів впливу захисту ПІВ на економічні показники індивідуально для кожної країни, оскільки варіативність чинників у розрізі країн дуже значна.

Зокрема, аналіз досвіду Південної Кореї показав, що сильний захист ПІВ радше заважає, ніж сприяє трансферам технологій на ранніх стадіях індустріалізації, коли накопичення технологій у країні здійснюється через реінженіринг та імітування готових іноземних продуктів. Лише після достатнього акумулювання знань, виробничих потужностей, екстенсивної наукової та технологічної інфраструктури країна здатна створювати інновації, і лише тоді ПІВ стають важливим елементом трансферів технологій та розвитку економіки. Досвід Індії засвідчує важливість слабого захисту ПІВ для розбудови місцевих потужностей, коли країна перебуває на низькому етапі розвитку. Водночас слабкий захист ПІВ у країні—реципієнті ПІІ призводить до того, що іноземні інвестори передають застарілі технології. Як показав досвід Китаю, передані технології відстають від технологічної межі щонайменше на п'ять років⁴⁰.

Завершуючи огляд літератури, можна зробити висновок, що результати застосування захисту ПІВ залежать від рівня розвитку країни. Для високорозвинутих країн посилення ПІВ сприяє економічному зростанню завдяки освоєнню інновацій і поширенню технологій. Для країн із середнім рівнем розвитку результати емпіричних досліджень свідчать: посилення захисту ПІВ незначною мірою впливає на зростання або може стати його обмеженням. З одного боку, сильніші ПІВ заохочують внутрішні інновації і поширення технологій через міжнародну торгівлю високотехнологічними продуктами, практику патентування нерезидентами своїх винаходів у цих країнах, що може позитивно відобразитися на економічному зростанні. З іншого боку, країни, що розвиваються, втрачають зиск від швидкого нарощування технологічного розвитку, оскільки змушені відмовитися від імітаційної діяльності.

Щодо найменш розвинутих країн, які не мають значних потужностей для інноваційної та імітаційної діяльності, посилення захисту ПІВ може привести до збільшення практики патентування, проте, як доводять емпіричні праці, це не має значного впливу на зростання. Проходження цих країн через імітаційну стадію до інноваційної моделі

---

⁴⁰ *Falvey et al.*, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», p. 44.

розвитку може стати неможливим в умовах запровадження жорсткіших правил захисту ПІВ.

У реальній економіці ініціативи щодо формування багатосторонніх правил захисту ПІВ, поєднаних із цілями лібералізації міжнародної торгівлі, головню реалізуються в рамках СОТ. Зважаючи на гостру теоретичну дискусію щодо можливих впливів захисту ПІВ на різні сфери економіки, важливо глибоко проаналізувати нинішню систему та поточний порядок денний переговорів щодо торговельних аспектів прав інтелектуальної власності в рамках цієї організації.

Багатостороннє регулювання СОТ у сфері захисту прав інтелектуальної власності

У рамках СОТ розроблено комплекс положень у сфері сприяння технологічному розвитку країн-Членів. В основному вони відображені в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 р. (Угода ТРІПС), окремих положеннях Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС) 1994 р., низки декларацій і рішень органів СОТ.

Угода ТРІПС є основою багатосторонньої системи захисту ПІВ, яка має на меті сприяти «технологічним нововведенням, передачі та поширенню технологій для обопільної вигоди виробників і користувачів технологічних знань у такий спосіб, що сприяє соціальному й економічному добробуту, а також балансу прав та обов'язків» (ст. 7 Угоди ТРІПС).

Угода ТРІПС охоплює такі головні елементи, як застосування базових принципів Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ) і міжнародних угод та конвенцій у сфері ПІВ у рамках Світової організації інтелектуальної власності (СОІВ) — таких, як принципи національного режиму та режиму найбільшого сприяння. Тобто винахідник з України⁴¹ повинен мати змогу отримати патент у Японії на тих самих умовах, що й японський винахідник. Угода ТРІПС зобов'язує запровадити однакові для всіх Членів СОТ мінімальні терміни захисту кожного виду ПІВ. Крім того, в цій Угоді містяться положення щодо узгодження національного законодавства зі стандартами ТРІПС, урегулювання суперечок у сфері ПІВ, спеціальних перехідних норм впровадження ТРІПС⁴².

Положення щодо захисту ПІВ дуже детальні та імперативні. Вони охоплюють положення щодо уникнення затримок реєстрації ПІВ, посилення покарань за порушення цих прав, недопущення на внутрішній ринок підроблених товарів, механізми знищення підроблених і піратських товарів та відшкодування збитків навіть за неповідомлення про відомі порушення ПІВ.

⁴¹ Припустивши, що Україна вже є членом СОТ.

⁴² Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності / Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. — К.: Вимір, Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. — С. 336—369.

Найвагоміші зобов'язання за Угодою ТРІПС стосуються патентної сфери. Так, термін захисту винаходу (продукту чи процесу) повинен становити 20 років. Мінімальні терміни захисту інших видів ПІВ подано у табл. 1. Патент без дискримінації мають надавати за місцем його створення. Він гарантує власникові виняткове право виробляти, використовувати, продавати та експортувати продукт, захищений цим патентом. Уряди можуть відмовляти в патентуванні заради захисту громадського порядку, суспільної моралі, охорони здоров'я людей, тварин чи рослин, а також запобігання шкоді навколишньому середовищу. Уряд країни може запровадити практику обов'язкового ліцензування патентів, надавши третій стороні (фірмі у межах країни) право використовувати без дозволу патентовласника патент для загального блага країни, сплативши відповідну компенсацію патентовласнику⁴³.

Відповідно до Угоди ТРІПС (ст. 65-67), передбачено специфічні перехідні положення для країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою. Проте практично всі перехідні періоди для імплементації зобов'язань, які накладають умови Угоди ТРІПС, вже закінчилися. Тому в разі вступу України до СОТ не можна сподіватися на якісь поступки щодо дії для нашої країни перехідних положень.

Отже, Угода ТРІПС охоплює не лише положення щодо національного режиму як чинні міжнародні конвенції та угоди у сфері ПІВ, а й положення щодо гармонізації мінімальних стандартів захисту ПІВ. Більше того, на Угоду ТРІПС поширюється Механізм врегулювання суперечок СОТ, рішення якого є обов'язковим для всіх країн-Членів. Тим самим СОТ охопила нову неторговельну сферу міжнародних економічних відносин. Це стало стимулом для включення до порядку денного переговорів й інших неторговельних сфер — таких, як інвестиції, конкуренція, захист довкілля та деякі інші⁴⁴.

Таблиця 1

Мінімальний термін захисту відповідно до положень Угоди ТРІПС⁴⁵

Об'єкт захисту	Термін та умови захисту
Патенти	20 років від дати реєстрації заяви на патент
Авторське право	Протягом життя автора та 50 років після його смерті

⁴³ Детальніше див.: Москалик Р. Я., Чайту Р. Торговля та права інтелектуальної власності (Розділ 12) / Комерційна дипломатія: торговельна політика і право: Навч. посіб. / Друге видання, допов. та перероб. — Львів: Астролябія, 2006. — С. 223—248.

⁴⁴ Maskus K. E., «Regulatory Standards in the WTO: Comparing Intellectual Property Rights with Competition Policy, Environmental Protection, and Core Labor Standards», World Trade Review 1:2 (2002): p. 135—152.

⁴⁵ Москалик Р. Я. Торговля та права інтелектуальної власності. — С. 235.

Кінематографічні твори	50 років після того, як твір було випущено, не зважаючи на те, демонстрували його широкому загалові чи ні
Фотографічні роботи або твори прикладного мистецтва	25 років від дати створення
Виконавці та виробники звукозаписів	50 років від кінця календарного року, коли було зроблено звукозапис чи відбувся виступ
Радіо та телевізійні програми	20 років від кінця календарного року виходу певної передачі
Товарні знаки	7 років від дня першої реєстрації, яка може тривати необмежену кількість разів; термін кожного продовження становить також 7 років
Промислові зразки	Принаймні 10 років
Географічні позначення	Необмежений
Інтегральні мікросхеми	10 років від дати реєстрації, а коли реєстрація не обов'язкова, компонування мікросхеми захищається протягом 10 років від дати першого виробництва
Нерозголошувана інформація	Необмежений, доки існує потреба

Угода ГАТС містить деякі аспекти регулювання міграції кваліфікованої робочої сили з метою надання послуг за кордоном. В Угоді визначено такий спосіб постачання послуг як «присутність фізичних осіб», за яким послуги надають фізичні особи, які тимчасово їдуть в іншу країну для надання цих послуг (наприклад, консультанти, менеджери, викладачі, актори). Тимчасовий в'їзд спеціалізованого висококваліфікованого персоналу для роботи на комерційній основі в іншій країні може бути важливим для технологічного розвитку країни-рецепієнта з огляду на передачу знань, досвіду та навичок фахівців із-за кордону. Проте вплив цієї угоди на лібералізацію руху висококваліфікованої робочої сили обмежується самими Членами СОТ з метою захисту внутрішнього ринку праці. На противагу одна одній вони встановлюють обмеження на постачання послуг способом присутності фізичних осіб. Зокрема, Польща, відповідно до своїх зобов'язань у рамках СОТ, має право в будь-який час запровадити щодо іноземних постачальників багатьох ви-

дів послуг заходи, не сумісні з принципами СОТ щодо доступу до ринку та національного режиму⁴⁶.

Після Уругвайського раунду подальші переговори в рамках СОТ у сфері технологічного розвитку стосувалися низки питань — сектора інформаційних технологій, удосконалення багатьох аспектів Угоди ТРІПС. Важливими результатами першої Конференції Міністрів країн—Членів СОТ у Сінгапурі 1996 р. можна вважати включення до системи регулювання СОТ сектора інформаційних технологій. Було підписано Декларацію про торгівлю продукцією інформаційних технологій (ІТА), відповідно до якої передбачено цілковиту ліквідацію тарифних бар'єрів на продукцію, перелічену в Декларації. Країнам, що розвиваються, надано перехідні періоди для деяких товарів⁴⁷. Цю Декларацію уклали 29 Членів СОТ, а вже станом на 1 лютого 2007 р. кількість учасників зросла до 69, на які припадає приблизно 97 % світової торгівлі продуктами інформаційних технологій⁴⁸.

Відповідно до Доської Декларації 2001 р., прийнятої на Конференції Міністрів у м. Доха (Катар) у рамках СОТ, країни-Члени мають провести переговори та консультації й у сфері, пов'язаній з технологічним розвитком, зокрема, з таких питань, як удосконалення механізмів захисту ПІВ, а також взаємозв'язку торгівлі та передачі технологій⁴⁹. Інша Декларація про Угоду ТРІПС та охорону здоров'я населення, прийнята на Доській Конференції Міністрів 2001 р., наголошує на важливості імплементації та інтерпретації Угоди ТРІПС з метою підтримки та захисту здоров'я людей через забезпечення доступу до наявних медпрепаратів і створення нових лікувальних засобів. Ця Декларація відображає інтереси країн, що розвиваються, які занепокоєні можливим негативним впливом Угоди ТРІПС на доступ цих країн до медикаментів⁵⁰. Предмети переговорів стосуються, зокрема, таких питань: повідомлень про хвороби; запобігання відтоку медикаментів на ринки розвинутих країн; передачі технологій; питань імплементації, зокрема й додаткового захисту географічних позначень; проблем, з якими можуть зіткнутися країни, застосовуючи обов'язкове ліцензування патентів, якщо у країни немає достатніх (або взагалі жодних) фармацевтичних виробничих потужностей.

⁴⁶ Москалик Л. Р., Чайту Р. Регулювання міжнародної торгівлі послугами (Розділ 6) / Комерційна дипломатія: торговельна політика і право: Навч. посіб. Друге видання, доповнене та перероблене. — Львів: Астролябія, 2006. — С. 123—125.

⁴⁷ Ministerial Conference, 'Declaration on Trade in Information Technology Products' (13.12.1996), WT/MIN(96)/16.

⁴⁸ Information Technology Agreement / Official Web-site of the World Trade Organization. — <http://www.wto.org/english/tratop_e/inftec_e/inftec_e.htm>

⁴⁹ Ministerial Conference, 'Ministerial Declaration' (20.11.2001), WT/MIN(01)/DEC/1.

⁵⁰ Ministerial Conference, 'Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health (14.12.2001), WT/MIN(01)/DEC/2.

Рішення щодо окремих предметів цих переговорів вже досягнуто в рамках СОТ. Так, у серпні 2003 р. країни—члени СОТ досягли згоди у питанні доступу до основних медпрепаратів для країн, які самі не мають належних виробничих потужностей⁵¹. У грудні 2005 р. рішенням Генеральної ради СОТ було внесено доповнення до Угоди ТРІПС. Так, відповідно до статті 31bis, передбачено уточнення правил щодо практики надання обов'язкових ліцензій у секторі фармацевтичних товарів, адекватної компенсації власнику патенту. У Додатку до Угоди ТРІПС подано тлумачення понять фармацевтичного товару, «прийняттого імпортера та експортера», які є Членами СОТ, вимоги до оформлення обов'язкових ліцензій та повідомлення про ці ліцензії в СОТ, оцінки недостатності чи відсутності виробничих потужностей для виробництва фармацевтичних товарів у країні—імпортері цих товарів, які надходять з країни, у якій було надано обов'язкову ліцензію на виробництво цих товарів. У згаданих змінах та доповненнях не йдеться про поширення технологій. У цьому рішенні Генеральної ради лише згадується, що Члени СОТ визнають бажання сприяти трансферу технологій і нарощенню виробничих потужностей у фармацевтичній галузі⁵².

Отже, багатостороння система СОТ у сфері захисту ПІВ є предметом перегляду на поточному Доському раунді переговорів, але на даний час лише в частині забезпечення доступу країн, що розвиваються, до дешевих медпрепаратів. Досягнуті домовленості не розв'язують проблеми збалансованості прав та обов'язків країн—Членів СОТ, які перебувають на різних рівнях розвитку. Більше того, в останні роки зростає критика, що зобов'язання, за Угодою ТРІПС, руйнує плани технологічного розвитку країн, що розвиваються. У зв'язку з цим проаналізуємо, чи нинішня система ТРІПС разом з нещодавніми змінами та доповненнями відповідає інтересам технологічного зростання країн, що розвиваються.

Чи торговельні аспекти прав інтелектуальної власності сприяють технологічному зростанню в країнах, що розвиваються?

Багатостороння система ТРІПС у рамках СОТ містить зобов'язання значно вищого рівня, ніж нинішні міжнародні конвенції щодо захисту ПІВ у рамках СОІВ, адже положення ТРІПС охоплюють правила гармонізації захисту ПІВ, а також на них поширюється Механізм урегулювання суперечок СОТ, рішення якого є обов'язковим для всіх Чле-

⁵¹ General Council, 'Implementation of Paragraph 6 of the Doha Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health: Decision' (30.08.2003), WT/L/540.

⁵² General Council, 'Amendment of the TRIPS Agreement: Decision' (06.12.2005), WT/L/641.

нів цієї організації. На думку В. Етьє важливим є те, що попередні міжнародні конвенції та угоди у сфері ПІВ уклалися між країнами, які вважали захист цих прав потрібним і вигідним для себе. Країни, які не вважали такий захист прийнятним з огляду на свої національні інтереси, бо були чистими імпортерами інтелектуальної власності, просто не брали участі. На відміну від такого підходу країни-імпортери інтелектуальної власності на Уругвайському раунді в рамках ГАТТ (1986—1994 рр.) погодилися на посилення захисту ПІВ в обмін на лібералізацію торгівлі важливими для їхнього експорту товарами (зокрема сільськогосподарськими, текстилем та одягом)⁵³. Нові Члени СОТ (багато з них — країни з перехідною економікою) взяли на себе жорсткі зобов'язання у сфері захисту ПІВ, щоб вступити. Характерною рисою цього процесу можна вважати асиметрію взятих зобов'язань та отриманих вигід, що відображає асиметрію в переговорній силі країн—Членів СОТ⁵⁴. Наслідком незбалансованих положень Угоди ТРІПС стають торговельні суперечки, тимчасові припинення торговельних поступок як захід у відповідь на порушення ПІВ або дії, спрямовані на поновлення взаємності прав та обов'язків як відповідь на обгрунтоване недотримання захисту ПІВ певними членами СОТ⁵⁵.

Важливим аспектом є скептицизм стосовно здатності Угоди ТРІПС стимулювати технологічні трансфери в країнах, що розвиваються. Зокрема, на думку В. Сіденка, перехід їх до інноваційної моделі розвитку може бути ускладнений унаслідок застосування правил Угоди ТРІПС, оскільки через нестачу фінансових ресурсів у цих країн процес передачі їм сучасної технології може бути істотно обмежений⁵⁶.

На думку деяких дослідників, включення ТРІПС до системи регулювання СОТ суперечить торговельній лібералізації та конкуренції⁵⁷. Аргументація цієї тези в тому, що ТРІПС можуть обмежувати торгівлю і конкуренцію та гарантувати великі доходи транснаціональним корпораціям переважно з розвинутих країн за рахунок споживачів у всьому світі. Крім того, ТРІПС можуть суперечити принципам конкуренції, оскільки сприяють подовженню терміну існування монопольних прав. На думку Дж. Бхагваті, «ТРІПС не передбачає спільних вигід; радше вони позиціонують СОТ як збирача ренти, пов'язаної з інтелектуальною власністю, від імені багатонаціональних корпорацій»⁵⁸.

⁵³ Ethier W. J. «Intellectual Property Rights and Dispute Settlement in the World Trade Organization», PIER Working Paper no. 03-034 (November 2003), p. 5. — <http://papers.ssm.com/so3/papers.cfm?abstract_id=472443>

⁵⁴ Мальський М. З., Москалик Р. Я. Аналіз переговорного процесу та зобов'язань нових країн—членів СОТ (на прикладі країн з перехідною економікою) / Вісник Львівського університету. Сер. міжн. відн. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — Вип. 13. — С. 172—176.

⁵⁵ Ethier, «Intellectual Property Rights and Dispute Settlement in the World Trade Organization», p. 6.

⁵⁶ Сіденко В. Лібералізація та протекціонізм перехідних економік в глобальному середовищі. — 2001. — <<http://www.uceps.org/ua/show/196/>>

⁵⁷ Nanda, «WTO and Development», pp. 4—5.

⁵⁸ Там само.

У сучасних умовах для економічного зростання країни необхідним є якомога більше інновацій. Залучення інновацій очевидно відбуватиметься швидше, якщо не блокуватиметься їх поширення чи входження на ринок. У цьому контексті постає проблема визначення оптимальної межі та тривалості захисту ПІВ. Якщо вигоди суспільства від захисту ПІВ перевищують втрати суспільства, то доцільним є посилити захист цих прав. На думку Н. Нанди, до ТРІПС, значні втрати виникають через те, що частина суспільства обмежена у доступі до інтелектуальної власності, і тому втрати суспільства можуть значно переважити вигоди, що ставить під сумнів доцільність посилення захисту ПІВ⁵⁹. Більше того, критики ТРІПС наголошують, що надто жорсткий та довгий режим захисту ПІВ ставить інноватора-монополіста у становище поза конкуренцією на тривалий час, що може спричинити втрату мотивації інвестувати в інноваційну діяльність. Тому захист ПІВ більше певного рівня може стояти на заваді технологічному розвитку. Проте критики ТРІПС часто уникають тези, що конкуренти теж ведуть інноваційну діяльність та створюють альтернативні зразки технологій, які можуть конкурувати з винаходами першого інноватора.

Зважаючи на швидку зміну технологій та скорочення життєвого циклу самих технологічних продуктів, можна погодитися з думкою критиків ТРІПС, що в сучасних умовах терміни захисту ПІВ є занадто довгими і не відображають нинішніх потреб інноваторів. Сама процедура отримання патенту в багатьох країнах є досить складною, тривалою та витратною для інноватора. Тому важливо створити новий вид ПІВ, який можна було б дешевше та легше отримати, ніж патент. У європейських країнах обговорюють питання про гармонізацію нижчого рівня захисту винаходів — так званого права «корисного зразка», що вже існує в багатьох країнах. Термін дії такого захисту набагато менший, ніж патенту, але отримати його можна швидко, а огляд якості винаходу є мінімальним чи взагалі не вимагається. Ризик запровадження права «корисного зразка» полягає у тому, що він може використовуватися для реєстрацій винаходів і нововведень сумнівної цінності, створюючи, правову невпевненість для потенційних покупців цих прав. Незважаючи на це, право «корисного зразка» особливо актуальне для галузей промисловості, в яких життєвий цикл товару є дуже коротким⁶⁰. Тому переваги від прискорення та зниження витрат на розгляд подання на отримання патенту можуть значно перевершити недоліки, що виникають внаслідок зменшення тривалості монопольного використання винаходу.

⁵⁹ Nanda, «WTO and Development», p. 5.

⁶⁰ Москалик, «Торгівля та права інтелектуальної власності», с. 240.

Цікавим питанням є результати дії Угоди ТРІПС для залучення ІІІ та економічного зростання країн, що розвиваються. Загальноприйнятою є думка про необхідність залучати побільше ІІІ поряд з передовими технологіями. Проте вплив цієї Угоди на потоки іноземних інвестицій не є досить чітким. З одного боку, ІІІ можуть збільшитися в результаті надійнішого правового середовища і кращого інвестиційного клімату. На думку опозиціонерів до ТРІПС, брак захисту ІІІ теж може заохочувати ІІІ. Наприклад, фірма має намір увійти на ринок, на якому діє неадекватна система захисту ІІІ. У зв'язку з цим вона могла б покласти на ІІІ, щоб забезпечити контроль над інформацією чи винаходом, що є власністю інвестора⁶¹. Проте цей аргумент є доволі спірним. Зважаючи на наявність великої кількості альтернативних ринків, відкритих для іноземного інвестування, навряд чи іноземна фірма ризикуватиме вкладати кошти та власні ІІІ у ту країну, де існує неадекватна система захисту цих прав.

Підсумовуючи аналіз критичних зауважень щодо економічних результатів дії Угоди ТРІПС для країн з різним рівнем розвитку, можна стверджувати, що ця Угода є вигіднішою для розвинутих країн та може ставати на заваді активізації технологічного розвитку в країнах, що розвиваються, у тому числі країнах з перехідною економікою. Можна погодитися з думкою деяких дослідників, що ТРІПС накладають надмірні зобов'язання на менш розвинуті країни задля захисту не національних інтересів у галузі технологічного розвитку, а прав інтелектуальної власності іноземних ТНК⁶². Спірним питанням залишається — чи високі стандарти захисту ІІІ у СОТ стимулюватимуть інноваційні розробки в самих країнах, що розвиваються. Як свідчать сучасні емпіричні дослідження, країни, що розвиваються, в основному є імпортерами інтелектуальної власності, тому виграли б від вільнішого доступу до конкурентного ринку світових технологій, не обтяженого надмірним захистом ІІІ. Крім цього, як зазначають Г. Гросман і Е. Лаї, гармонізація політики у сфері захисту ІІІ не є ні необхідною, ні достатньою для досягнення глобальної ефективності⁶³.

На сучасному етапі розвитку багатосторонньої торговельної системи відбуваються спроби трансформувати СОТ для більш комплексного регулювання світових торговельно-економічних відносин, яке охоплює торгівлю, систему захисту ІІІ, передачу технологій, питання охорони довкілля тощо. Таке поєднання правил у сфері торгівлі і технологій потенційно може стати сприятливим для техноло-

⁶¹ Nanda, «WTO and Development», p. 5.

⁶² Ethier, «Intellectual Property Rights and Dispute Settlement in the World Trade Organization», p. 7.

⁶³ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004), p. 1635.

гічного розвитку Членів СОТ, проте зобов'язання та переваги повинні бути збалансовані в контексті головної цілі Доського раунду — розвитку насамперед менш розвинутих країн.

Висновки та рекомендації для політики

В умовах зростання конкуренції виробництво товарів і послуг вимагає поліпшення якості нинішніх та створення нових видів продукції, що, в свою чергу, потребує значних інвестицій у науково-дослідні роботи. Обсяг таких інвестицій залежатиме від рівня охорони об'єктів інтелектуальної власності від копіювання чи імітування. В умовах розширення міжнародної торгівлі товарами та послугами існування національного захисту ПІВ не є достатнім. Угода ТРІПС у рамках СОТ на даний час є найамбітнішою спробою регламентувати багатосторонню систему захисту ПІВ, пов'язану з торгівлею. Важлива особливість цієї Угоди порівняно з попередніми міжнародними конвенціями щодо ПІВ у рамках СОІВ полягає у тому, що вона запроваджує гармонізацію комплексу інтенсивних стандартів захисту ПІВ, обов'язкових для всіх Членів СОТ, як умова для подальшого використання переваг від вільної торгівлі. Проте в економічній літературі зростає критика того, що багатостороння система ТРІПС є вигіднішою для розвинутих країн та може ставати на заваді технологічному прогресу країн, що розвиваються.

Підсумовуючи огляд літератури в цій статті, можна зробити висновок, що результати посилення захисту ПІВ залежать від низки чинників, а саме від рівня відкритості торгівлі, рівня економічного розвитку, наявності інноваційних/імітаційних потужностей, каналу передачі технологій, а також від можливості країн використовувати переваги від отриманих технологій. Емпірично обґрунтовано, що сильніші ПІВ мають значний та позитивний вплив на зростання у відкритіших економіках, оскільки відбувається заміщення внутрішніх інновацій чи імітацій технологіями, виробленими закордоном. Зв'язок між відкритістю торгівлі та захистом ПІВ важливий тому, що накопичення технологій впливає на стимулювання економічне зростання.

Для високорозвинутих країн посилення ПІВ сприяє економічному зростанню завдяки активізації інноваційної діяльності та поширенню технологій. Для країн середнього рівня розвитку посилення захисту ПІВ може мати двоякий ефект — збільшення стимулів для трансферу технологій через збільшення імпорту та ПІІ, з одного боку, та сповільнення накопичення технологій і знань через обмеження імітаційної діяльності, з іншого. Цікавим результатом емпіричних досліджень є те, що найменш розвинуті країни, які не мають суттєвого потенціалу ні для інновацій, ані для імітацій, також

можуть зростати від сильнішого захисту ПІВ, хоча невідомо, за рахунок яких каналів передачі технологій.

У контексті вироблення державної політики орієнтацію на фірми, які займаються імітацією і не здобуватимуть динамічних вигід у майбутньому, не можна вважати оптимальним вибором для країн, що розвиваються. Звичайно, ці країни могли б переорієнтувати свою політику на стимулювання інноваційної діяльності, проте її успіх залежатиме від ступеня акумуляції технологічних знань, інноваційної бази та інфраструктури, що радше можливо на постіндустріальній стадії розвитку. Тож посилення захисту ПІВ створює замкнене коло для технологічного зростання країн, які ще не розвинули достатньої бази для переорієнтації на інноваційну діяльність. Більше того, зважаючи на прискорення темпів розвитку інноваційної сфери та появи нових технологій, очікується збільшення технологічного розриву між інноваційно розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, які є споживачами переважно застарілих технологій. Останні ризикують стати вічними аутсайдерами, постійного наздоганяючи країни-інноватори з дедалі більшим запізненням.

Такий песимістичний сценарій для країн, що розвиваються, несе загрозу глобальному зростанню. Тому система захисту ПІВ не повинна стати каталізатором збільшення технологічного розриву між державами. Очевидним є й те, що рівень захисту ПІВ не може бути уніфікованим між країнами з різним рівнем економічного чи технологічного розвитку.

Дослідження підтверджують, що реальна економічна перевага в довгостроковому періоді забезпечується внаслідок абсорбції країною передових інноваційних розробок. Тоді важливою для державної політики є відповідь на питання: яким шляхом країна може здобути нові технології. Емпіричні праці доводять, що ефективність каналу трансферу технологій, включаючи міжнародну торгівлю, ПІІ, патентування та ліцензування, залежить від її специфічних умов розвитку.

Враховуючи гостру дискусію щодо переваг та недоліків посилення захисту ПІВ, постає проблема вибору оптимальної політики у цій сфері. Як зазначає В. Д. Нордгауз, така політика повинна ґрунтуватися на виявлених динамічних вигодах та статичних утратах ефективності⁶⁴. У реальній економіці методами кількісного аналізу важко достовірно визначити динамічні, а й навіть статичні ефекти від захисту ПІВ, оскільки існують складні взаємозв'язки між економічними явищами не лише на національному, а й на міждержавному рівнях. І. Гроссман і Е. Лаї зазначають, що важко сформувати оптимальну політику уряду щодо захисту ПІВ в умовах, коли частина вигід від національних інновацій дістається іноземцям, чи, навпа-

⁶⁴ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004). p. 1635.

ки, резиденти користають із технологічних рішень з-за кордону, або ж внутрішні та іноземні фірми мають різні можливості для інноваційної діяльності, різні рівні кваліфікованих ресурсів і технічних ноу-хау⁶⁵.

Оптимальна політика країни у сфері патентування повинна визначатися різницею між двома компонентами: 1) сумою невідновних утрат внаслідок посилення захисту ПІВ для внутрішніх фірм, а також додаткових утрат від монополізації та підвищення цін іноземними фірмами; 2) динамічними вигодами від збільшення інноваційної діяльності в країні та її торговельних партнерів. Можна погодитися з думкою, що оптимальна політика у сфері захисту ПІВ максимізує добробут країни, якщо визначається також політикою її торговельних партнерів, тому що іноземна система захисту ПІВ впливає на стимули до інновацій і на відносну кількість патентовласників у всьому світі⁶⁶.

Г. Гросман і Е. Лаї доводять, що існують різні рівні попиту на інновації в розрізі країн світу, а тому й граничні витрати на посилення захисту ПІВ різнитимуться. Тоді відмінності в еластичності попиту на інноваційні продукти буде ще одним фактором, який посилюватиме мотивацію уряду здійснювати ту чи ту політику у сфері ПІВ. Політика посилення захисту ПІВ вважатиметься ефективною, якщо країна має нееластичний попит на інноваційні продукти, за всіх інших рівних умов⁶⁷.

Важливим висновком для формування державної політики у сфері ПІВ є те, що коли країни можуть обмінюватися поступками та компенсаціями у різних видах політики, тоді ефективний режим патентування забезпечує оптимальні сукупні стимули для інноваційної діяльності у всьому світі. Цих стимулів можна досягнути різними комбінаціями політики захисту ПІВ у двох країнах, тому немає потреби уніфікувати тривалість захисту патентів (як у рамках ТРІПС) для досягнення глобальної ефективності⁶⁸.

Членство в СОТ потенційно може стимулювати зростання технологічного рівня в країнах-Членах, зокрема в країнах, що розвиваються, створюючи ефект взаємодії між відкритістю торгівлі, поліпшенням інституцій, захистом ПІВ та режимом сприяння трансферу технологій.

Незважаючи на вагомий здобутки, Угоду ТРІПС можна розглядати як недосконалий компроміс між інтересами країн—Членів СОТ. Положення щодо ТРІПС розглядають як такі, що відповідають головно інтересам розвинутих країн, можливо, навіть за рахунок менш розвинутих. Країни, що розвиваються, зокрема й Україна, переважно є імпортерами інтелектуальної власності, тому виграли б від вільнішого доступу до конкурен-

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004), p. 1635.

⁶⁷ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2004), p. 1652.

⁶⁸ Moschini, «Intellectual Property Rights and the World Trade Organization», p. 40.

тного ринку світових технологій, не обтяженого надмірним захистом ПІВ. Крім того, гармонізація політики у сфері патентування не є ні необхідною, ні достатньою для досягнення глобальної ефективності⁶⁹. Тож система зобов'язань і переваг від захисту ПІВ має бути збалансована задля економічного розвитку менш розвинутих країн, що є головною метою поточного Доського раунду переговорів у рамках СОТ. Така система повинна забезпечувати прозорість та ефективність міжнародної торгівлі, зменшуючи витрати на дотримання цих прав окремими країнами, і не має вимагати від країн з нижчим рівнем розвитку гармонізувати її політику у сфері захисту ПІВ зі стандартами розвинутих країн.

Оптимальна політика на рівні уряду у сфері ПІВ має визначатися рівнем розвитку і рівнем інноваційних та імітаційних потужностей держав. У країнах, що розвиваються, пріоритетом державної політики повинні бути лібералізація торгівлі передусім технологічними товарами та послугами, а не запровадження жорсткої системи захисту ПІВ. Рівень захисту ПІВ країни має відповідати її цілям активізації технологічного розвитку та економічного зростання. Політика, пов'язана з імплементацією стандартів ТРІПС, повинна бути специфічною для країн з різним рівнем розвитку. Країнам, що розвиваються, слід використовувати й інші види державної політики у сфері ПІВ для стимулювання акумуляції технологій та знань, серед них⁷⁰:

1. Політика, пов'язана з реєстрацією та обслуговуванням ПІВ, яка за певної конфігурації може впливати на розвиток внутрішнього інноваційного сектора і міжнародного перетоку знань. Така політика може визначати, наприклад, державний збір за реєстрацію патентів, річний збір за підтримання чинності промислового зразка чи перереєстрацію товарних знаків. Країни, що розвиваються, також можуть обмежувати сферу дії патентів і заохочувати використання патентів, дозволяючи внутрішнім фірмам організувати свою інноваційну діяльність навколо вже зареєстрованих іноземних патентів. Держави могли б посилити вимоги щодо новизни об'єктів інтелектуальної власності, щоб запобігти патентуванню тривіальних розробок. Водночас можна пристосувати режим щодо права «корисного зразка».

2. Практика обов'язкового ліцензування патентів, надаючи третій стороні (фірмі у межах країни) право використовувати без дозволу патентовласника патент для загального блага країни, сплативши відповідну компенсацію патентовласнику.

3. Політика посилення конкуренції, яка має бути спрямована на запобігання монопольному ціноутворенню, наприклад, через політику ко-

⁶⁹ Grossman, «International Protection of Intellectual Property» (2002), p. 4.

⁷⁰ Розроблено з урахуванням рекомендацій для політики в: Falvey et al, «The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth», pp. 49—58.

нтролю за цінами, встановлюючи довідкові ціни чи адміністративно визначені максимальні ціни, за допомогою застосування практики паралельного імпорту тощо.

4. Регуляторна політика, яка може підтримувати вплив захисту ПІВ на внутрішні інновації, а також слугувати засобом для збільшення вигоди від міжнародних трансферів технологій. Інструментами такої політики, зокрема, є сприятливі податкові та регуляторні режими, інвестування в освіту, науку та технології.

5. Інституційний розвиток, що передбачає поліпшення комунікаційної та транспортної інфраструктури, інституцій комерціалізації інновацій, створення технопарків, інноваційних центрів, посередницьких та консультаційних структур у сфері ПІВ поряд із підтримкою стабільності макроекономічних інститутів, ліберальною торговельною та інвестиційною політикою.

6. Участь у міжнародних організаціях і програмах, які зорієнтовані на технічну, юридичну та маркетингову експертну оцінку у сфері інновацій та трансферу технологій. Зокрема, важливими заходами є дослідження економічних ефектів захисту ПІВ та поширення їх результатів, заохочення обміну інформацією щодо новітніх технологій у розрізі галузей, презентацій та тренінгів про механізм трансферу технологій, фінансування освітніх та наукових проєктів. Для цього міжнародні організації (СОТ, ЮНІДО, ЮНКТАД, СОІВ та ін.) чи уряди-донори могли б створювати трастові фонди для фінансування проєктів. Крім цього, важлива роль міжнародним організаціям має відводитися у сфері моніторингу зусиль країн-інноваторів для передачі технологій та оцінювати ефективність і рівень передачі технологій.

7. Комерційна дипломатія, яка має бути спрямована на забезпечення зв'язку між трансферами технологій і доступом до ринку через спрощення доступу до ринків розвинутих країн для продукції країн, що розвиваються, у виробництві якої останні мають перевагу. Як доводять емпіричні дослідження, розмір ринку та зростання виробництва стимулює інвестиції у нові технології. Гарантування доступу до експортних ринків розвинутих країн може стати ключовим чинником стимулювання запровадження інновацій у виробництво менш розвинутих країн.

Література

1. *Moschini G.* Intellectual Property Rights and the World Trade Organization: Retrospect and Prospects, Working Paper no. 334, Iowa State University (May 2003), 50 p.

2. *Falvey R., N. Foster and O. Memedovic.* The Role of Intellectual Property Rights in Technology Transfer and Economic Growth: Theory and Evidence, Working Paper, UNIDO (Vienna: 2006), 80 p.

3. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності / Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів: Тексти офіційних документів. — К.: Вимір, Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. — С. 336—369.
4. *Grossman G. M. and E. L. C. Lai.* International Protection of Intellectual Property, *The American Economic Review*. 94:5 (2004), pp. 1635—1653.
5. *Kanwar S. and R. E. Evenson.* Does Intellectual Property Protection Spur Technological Change? *Oxford Economic Papers*, 55 (2003): pp. 235—264.
6. *Coe D. T. and E. Helpman.* International R&D Spillovers, *European Economic Review*, 39 (1995): pp. 859—887.
7. *Coe D. T., E. Helpman and T. Bayoumi.* R&D Spillovers and Global Growth, *Journal of International Economics* 47:2 (1999): pp. 399—428.
8. *Maskus K. E. and M. Penubarti.* How Trade-Related Are Intellectual Property Rights? *Journal of International Economics* 39 (1995): pp. 227—248.
9. *Gould D. M. and W. C. Gruben.* The Role of Intellectual Property Rights in Economic Growth, *Journal of Development Economics* 48 (1996): pp. 323—350.
10. *Taylor M. S.* TRIPs, Trade, and Technology Transfer. *Canadian Journal of Economics* 26 (1993): pp. 625—638.
11. *Helpman E.* Innovation, Imitation, and Intellectual Property Rights, *Econometrica* 61 (1993): pp. 1247—1280.
12. *Glass A. and K. Sagi.* Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment. *Journal of International Economics*. 56 (2002): pp. 387—410.
13. *Москалик Р. Я., Чайту Р.* Торгівля та права інтелектуальної власності (Розділ 12) / Комерційна дипломатія: торговельна політика і право: навч. посіб. Друге вид., доповнене та перероб. — Львів: Астролябія, 2006. — С. 223—248.
14. *Maskus K. E.* Regulatory Standards in the WTO: Comparing Intellectual Property Rights with Competition Policy, Environmental Protection, and Core Labor Standards. *World Trade Review*. 1:2 (2002): p. 135—152.
15. Ministerial Conference, 'Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health (14.12.2001), WT/MIN(01)/DEC/2.
16. *Ethier W. J.* «Intellectual Property Rights and Dispute Settlement in the World Trade Organization», PIER Working Paper no. 03-034 (November 2003), p. 5. —
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=472443>

Стаття надійшла до редакції 12.02.2007